

УДК 631.1

Малюк С. О.

Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СТАЛОМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Досліджено концептуальні засади відтворення, розвитку та напрямів підвищення ефективності використання трудового потенціалу сільських територій. Проаналізовано сучасний стан та тенденції демографічної ситуації на селі. Обґрунтовано необхідність надання пріоритетного значення залучення молоді до сільської місцевості.

Ключові слова: трудовий потенціал, відтворення трудового потенціалу, людський капітал, демографічна ситуація, сільська молодь, сільські території.

Постановка проблеми. Реформування економічних відносин в агропромисловому комплексі України супроводжується постійним спадом ділової активності, поглибленням матеріально-фінансових диспропорцій, наростанням платіжної кризи, зростанням рівня безробіття, збільшенням обсягів трудової міграції, зниженням платоспроможного попиту сільського населення тощо. Погіршення як кількості, так і якості трудового потенціалу сільських територій спостерігалось всі роки ринкових перетворень в Україні. Основним джерелом формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств є сільське населення, тобто місцевий ринок праці, який здебільшого формується стихійно і практично не регулюється державою.

На сьогоднішній день постає проблема наукового обґрунтування та розробки практичних рекомендацій відтворення і розвитку трудового потенціалу сільських територій не лише за рахунок оздоровлення демографічної ситуації на селі, а й за рахунок залучення міської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відтворення трудового потенціалу (або людського фактору виробництва) та чинників, що на нього впливають, постійно знаходились у центрі уваги таких класиків економіки, як: К. Маркс, У. Петті, А. Сміт, Ф. Кене, Д. Рікардо, Т. Мальтус та інших.

Дослідженню проблеми відтворення та ефективного використання трудового потенціалу у межах сільської місцевості присвячені наукові праці сучасних вчених-економістів: П. Т. Саблука, І. І. Червена, К. І. Якуби, О. А. Грішнєвої, О. М. Бородіної, М. І. Долішнього, О. В. Олійника, Н. Я. Питель, Н. М. Суліми, О. В. Ульянченка, Ю. С. Наумко, М. А. Коротеєва, Т. П. Житник та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з тим, проблема відтворення, розподілу та розвитку трудового потенціалу сільських територій залишається недостатньо дослідженою, але досить нагальною. В Україні стрімко вимирають села, і, враховуючи такі тенденції, можна зробити висновок, що покращенням демографічної ситуації на селі неможливо вирішити цю проблему, адже вікова структура сільського населення цього не дозволяє. Тому, на сучасному етапі увага повинна бути приділена саме залученню молоді до села.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження концептуальних засад відтворення, розвитку та напрямів підвищення ефективності використання трудового потенціалу сільських територій, а також перспектив залучення до сільської місцевості молоді.

Виклад основного матеріалу. Формування соціально-орієнтованої економіки України передбачає

створення нового механізму відтворення і використання трудових ресурсів. Однак соціально-економічна криза, що охопила всі сфери життєдіяльності людей, призвела до глибоких соціальних зрушень та руйнації матеріально-технічної бази сільського господарства, зменшення обсягів виробництва продукції в цій галузі, зниження життєвого рівня селян, загострення демографічної кризи на селі і звуження природної основи та погіршення якісних параметрів трудових ресурсів [1, с. 107].

Досліджуючи генезис таких економічних категорій як «трудові ресурси», «людський капітал» та «трудовий потенціал» можна зробити висновок, що дані категорії не є тотожними. Кожна з цих дефініцій обґрунтовувалася науковцями у свій час. Категорія «трудові ресурси», в недалекому минулому традиційна для України, була запроваджена в Радянському Союзі в двадцять роки минулого століття за пропозицією академіка С. Г. Струмиліна і була тотожною робочій силі. Але з переходом до міжнародного обліку й статистики стала вживатись інша категорія – «економічно активне населення», яка в даний час є тотожною поняттю «робоча сила». Трудові ресурси – це частина населення країни, яка, маючи відповідні психофізіологічні, фізичні та інтелектуальні якості, здатна виробляти матеріальні та духовні блага й послуги, тобто здійснювати корисну діяльність. Отже, трудові ресурси є формою вираження переважної частини людських ресурсів [2, с. 307].

На початку 60-х років ХХ ст. була створена теорія людського капіталу, яку інколи порівнюють з революцією в економічній думці. Термін «людський капітал» уперше з'явився в роботах Т. Шульца – економіста, який цікавився скрутним становищем слаборозвинутих країн. Учений з'ясував, що поліпшення добробуту бідних верств населення залежить не від землі, техніки або їхніх зусиль, а радше від знань. Він назвав цей якісний аспект економіки «людським капіталом», що було початком нового сприйняття глобальних економічних законів. Людський капітал – найцінніший ресурс, котрий використовується у будь-якому виді економічної діяльності. Він єдиний з-поміж усіх інших видів ресурсів має здатність оновлюватися, вдосконалюватися, еволюціонувати. У складі цього ресурсу, на думку В. Куценко, розглядають «сукупність знань, здібностей і кваліфікацій, що забезпечує провідну функцію засобів виробництва і предметів тривалого користування».

На початку 80-х років ХХ ст. у науковий обіг запроваджено поняття «трудовий потенціал». Визначаючи цю економічну категорію, варто мати на увазі, що трудовий потенціал є узагальненою, збірною характеристикою ресурсів, залежно від місця і часу. Проте єдиного загально визнаного тлумачення змісту категорії «трудовий потенціал»

не існує. Так, Г. Сергеева і Л. Чинова стверджували, що трудовий потенціал – це ті ресурси праці, якими володіє суспільство. В. Оникієнко під трудовим потенціалом розумів сукупність працездатного населення, яке має відповідну професійно-кваліфікаційну підготовку, застосовує працю у народному господарстві з урахуванням її технологічної та технічної оснащеності. В. Костакова і А. Попова вважали, що трудовий потенціал – це трудові ресурси території (країни регіону) в єдності їх кількісного і якісного аспектів [3, с. 257-258].

На відміну від поняття «трудові ресурси», категорія «трудовий потенціал» є значно ширшою та відображає не лише загальну чисельність працездатного населення, але і їх якісні та кількісні характеристики, такі як професійно-освітній рівень, освіта, професіоналізм та ін., що сформовані й формуються у певних виробничих відносинах і умовах відтворення [5, с. 33].

Одним із перших вітчизняних вчених, який дослідив людський чинник як фактор виробництва, проаналізував структуру та якість трудового потенціалу та виділив загальнодержавний, регіональний (галузевий) та індивідуальний рівні його розвитку, є відомий український вчений М. І. Долішній [6, с. 19].

Дослідження в галузі проблеми формування та розвитку людського капіталу на різних рівнях: сім'ї, мікро- (підприємстві), мезо- (регіону) і макроекономічному рівнях (країні в цілому) та ви-

значення основних факторів його зростання продовжила О. А. Грішнова [4, с. 47].

О. І. Іляш та С. С. Гринкевич, аналізуючи трудовий потенціал з позиції системності, виділяють у ньому наступні структурні складові: біологічну, демографічну, інтелектуальну, економічну, соціальну, культурну, освітню, мотиваційну, сакральну, здоров'я [3, с. 260]. В сукупності зазначені складові формують кількісні та якісні параметри трудового потенціалу та впливають на динаміку його розвитку.

Відтворення населення, або трудових ресурсів розглядається як історично і соціально-економічно обумовлений процес постійного і безперервного поновлення людських поколінь. Розділяючи погляди О. А. Грішнкової, зазначимо, що основними характеристиками відтворення населення є види руху населення, типи і режими відтворення [4, с. 72].

Серед видів руху населення виділяють природний, економічний, міграційний та соціальний. Вид руху населення визначається якісними та кількісними характеристиками трудових ресурсів як в країні в цілому, так і в окремих регіонах.

У природному русі населення розрізняють традиційний (екстенсивний) та сучасний (інтенсивний) типи його відтворення.

Сучасна наука виділяє також три режими відтворення населення: розширене, просте, звужене. Розширене відтворення характеризується природним приростом населення. Просте відтворення озна-

Таблиця 1

Природний рух населення у січні–червні 2013 року, (осіб)

	Кількість народжених		Кількість померлих		Природний приріст, скорочення (-)	
	2013	2012	2013	2012	2013	2012
Усього	6032	6446	8837	9054	-2805	-2608
Міські поселення	3688	3951	5610	5698	-1922	-1747
Сільська місцевість	2344	2495	3227	3356	-883	-861
Міста обласного значення						
Миколаїв	2100	2179	3238	3372	-1138	-1193
Вознесенськ	193	226	358	323	-165	-97
Очаків	68	81	121	129	-53	-48
Первомайськ	329	371	509	532	-180	-161
Южноукраїнськ	202	209	176	181	26	28
Райони						
Арбузинський	124	150	189	198	-65	-48
Баштанський	252	247	326	321	-74	-74
Березанський	114	146	187	159	-73	-13
Березнегуватський	118	136	154	171	-36	-35
Братський	132	126	152	185	-20	-59
Веселинівський	156	169	211	222	-55	-53
Вознесенський	202	225	287	265	-85	-40
Врадіївський	114	125	162	147	-48	-22
Доманівський	144	152	204	222	-60	-70
Єланецький	92	105	114	152	-22	-47
Жовтневий	308	319	445	448	-137	-129
Казанківський	105	113	173	191	-68	-78
Кривоозерський	122	148	217	212	-95	-64
Миколаївський	218	207	273	288	-55	-81
Новобузький	198	200	229	225	-31	-25
Новоодеський	199	246	322	331	-123	-85
Очаківський	111	99	116	116	-5	-17
Первомайський	177	190	312	333	-135	-143
Снігурівський	254	277	362	331	-108	-54

Джерело: Експрес-випуск Головного управління статистики у Миколаївській області від 15.08.2013 року № 682.

чає постійну кількість населення в результаті приблизно однакової народжуваності і смертності. При звуженому відтворенні, або депопуляції, характерне абсолютне зменшення кількості населення.

Статистичні дані Миколаївської області стверджують, що за останній час кризове становище у демографічній ситуації сільських територій лише напружується. Фінансове становище селян знижує народжуваність, підвищує рівень смертності та вимушену міграцію, що призводить до загального скорочення населення сільських територій.

За даними табл. 1 можна прослідкувати негативну тенденцію, яка вказує на звужене відтворення у Миколаївській області. Зокрема, якщо у січні-червні 2012 року кількість померлих у сільській місцевості перевищувала кількість народжених на 861 особу, то за аналогічний період 2013 року цей показник збільшився на 22 особи і складає скорочення населення на 883 особи. Слід зазначити, що погіршення демографічної ситуації у Миколаївській області спостерігається не лише у сільській місцевості, але й у містах (крім м. Южноукраїнськ).

Однак, якщо у містах області спостерігається міграційний приріст населення, то сільські території страждають від скорочення чисельності населення за рахунок міграційного скорочення. Якщо у січні-червні 2012 року міграційне скорочення у

селах Миколаївської області складало 96 осіб, то за аналогічний період 2013 року воно збільшилося на 57 осіб, і складає 153 особи.

Дані табл. 3 відображають розподіл мігрантів за потоками та демонструють значне збільшення внутрішньорегіональної міграції порівняно з 2012 роком: 42 особи за січень-червень 2012 року та 178 осіб за цей же період 2013 року виїхали з сільської місцевості. Проте рівень міжрегіональної міграції у селах Миколаївської області істотно знизився порівняно з 2012 роком: 19 осіб за січень-червень 2013 року та 93 особи за цей же період 2012 року. Статистичні дані свідчать про те, що одночасно з міграційним скороченням у сільській місцевості відбувається міграційний приріст у міських поселеннях області, причому за рахунок внутрішньорегіональної міграції.

З причини зниження престижу праці в аграрному секторі та відпливу із села молоді віком 18-36 років, тобто демографічно найактивнішої вікової категорії населення, відбувається обезлюднення і відмирання сільських населених пунктів та наростання депресивних процесів у поселенській мережі. Вважаючи той факт, що серед мігрантів переважають особи із середньою спеціальною та вищою освітою, українське село втрачає крім того й інтелектуальну основу відтворення людського капіталу. Таким чином, демовідтворювальну си-

Таблиця 2

Міграційний рух населення у січні-червні, (осіб)

	2013			2012		
	число прибулих	число вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)	число прибулих	число вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)
Усього	6118	5858	260	6452	6346	106
Міські поселення	4039	3626	413	4212	4010	202
Сільська місцевість	2079	2232	-153	2240	2336	-96

Джерело: Експрес-випуск Головного управління статистики у Миколаївській області від 15.08.2013 року № 683.

Таблиця 3

Розподіл мігрантів за потоками і типом поселень у січні-червні, (осіб)

	2013			2012		
	Число прибулих	Число вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)	Число прибулих	Число вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)
Міські поселення та сільська місцевість						
Усього	6118	5858	260	6452	6346	106
у тому числі						
внутрішньорегіональна міграція	3428	3428	x	3566	3566	x
міжрегіональна міграція	2251	2287	-36	2558	2640	-82
міждержавна міграція	439	143	296	328	140	188
Міські поселення						
Усього	4039	3626	413	4212	4010	202
у тому числі						
внутрішньорегіональна міграція	2135	1957	178	2204	2162	42
міжрегіональна міграція	1533	1550	-17	1746	1735	11
міждержавна міграція	371	119	252	262	113	149
Сільська місцевість						
Усього	2079	2232	-153	2240	2336	-96
у тому числі						
внутрішньорегіональна міграція	1293	1471	-178	1362	1404	-42
міжрегіональна міграція	718	737	-19	812	905	-93
міждержавна міграція	68	24	44	66	27	39

Джерело: Експрес-випуск Головного управління статистики у Миколаївській області від 15.08.2013 року № 683.

туацію, яка склалася на селі, не слід розглядати лише із соціальних, а й інтелектуальних позицій [7, с. 72].

Отже, актуальною проблемою сільської місцевості залишаються високі темпи міграції молоді. Інтенсивна міграційна рухомість демографічно активної і найбільш працездатної частини сільського населення є однією з основних причин прискорення процесу старіння трудових ресурсів сільського господарства, погіршення статевовікової структури сільського населення. Негативні тенденції, які домінували в системі відтворення сільського населення на початку 90-х років, переросли у демографічну кризу [1, с. 108].

За статистикою, у віковій структурі сільської місцевості Миколаївської області найбільший відсоток (11,8%) до всього населення складають особи від 70 років і старше, а найменший – діти до одного року (1,3%). Спостерігається старіння населення. Причому сільське населення, судячи з його вікової структури, має менші можливості порівняно з міським щодо активізації відтворення нових поколінь [8, с. 217].

О. О. Біліченко, вважаючи молодь найбільш вразливою категорією населення, наголошує на необхідності розробки державних програм підтримки та розвитку сільської молоді. Незважаючи на отримання вищої освіти та бажання повернутися до села, молодь не має змоги гідно працевлаштуватися, адже інфраструктура села знаходиться на недостатньому рівні розвитку, для того щоб задовольнити високу пропозицію фахівців з вищою освітою [9, с. 220]. Проблема працевлаштування можливо було б вирішити за допомогою підтримки молодіжного підприємництва на селі, але ці питання вирішуються повільно. Загострення економічної кризи відбивається на якісному рівні дозвілля молоді, його духовно-культурному змісті, спрямованості. Зниження престижу освіти і культури у молодіжному середовищі призводить до падіння рівня духовності, породжує моральну та інтелектуальну деградацію [9, с. 219].

Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року передбачає створення умов для заохочення молоді до роботи і проживання у сільській місцевості. Згідно з Програмою передбачається:

- запровадження надання матеріальної допомоги для облаштування випускникам вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, що працюватимуть у сільській місцевості, в тому числі надання довгострокових кредитів на пільгових умовах;
- надання молоді земельних ділянок для ведення сільськогосподарського виробництва та індивідуального будівництва;
- збільшення видатків з державного бюджету для цільового довгострокового кредитування сільських забудовників, передусім молоді, за регіональними програмами «Власний дім»;
- оптимізації мережі професійно-технічних навчальних закладів для підготовки працівників масових професій у сільському господарстві та інших сферах діяльності, відновлення роботи міжшкільних професійно-навчальних комбінатів;
- збільшення квоти прийому сільської молоді до вищих навчальних закладів за державним замовленням (при цьому передбачаються договірні умови гарантованого повернення фахівців для роботи в селі);
- забезпечення проведення індивідуальної роботи із сім'ями, що потребують соціального захисту,

передусім з тими, в яких живуть діти з обмеженими фізичними та розумовими можливостями [10]. Але, нажаль, враховуючи недостатність державного фінансування, виконання зазначених цілей Програми вповільнюється і не призводить до очікуваних Урядом результатів.

Указом Президента України «Про Основні засади розвитку соціальної сфери села» визначається мета соціальної політики на селі, яка полягає у «забезпеченні належного життєвого рівня сільського населення, що стане основою поліпшення демографічної ситуації і розвитку трудового потенціалу» [10].

З метою розвитку соціальної сфери сільських територій та подолання демографічної кризи на селі вже прийнято державою ряд Програм та законодавчих актів, але недостатність фінансування зазначених планів гальмує вирішення цих проблем та зумовлює необхідність їх доопрацювання та пошуків інвесторів для підтримки сільськогосподарського виробництва.

Не менш важливим чинником ефективного формування та реалізації людського капіталу також виступає кваліфікований менеджмент агроформувань, що зумовлюється вмінням керівництвом та особистісними характеристиками керівників (здібностями щодо впровадження інновацій, творчим підходом, використанням сучасних управлінських підходів, орієнтацією на самовдосконалення і постійний професійний розвиток підлеглих) [1, с. 108].

Визначальною особливістю агропромислового комплексу є сезонність трудових процесів, що впливає на ефективність використання трудових ресурсів. На сьогоднішній день сільгоспвиробникам необхідно створювати та розвивати переробні підприємства в межах своїх господарств. У випадку наявності переробних підприємств у самих аграріїв, останні будуть лише вигравати від цього. Перевагою буде той факт, що, перш за все, сільгоспвиробники будуть торгувати не сировиною, а готовим продуктом (товаром), що безумовно призведе до збільшення їх прибутків, та забезпечить зайнятість селян у зимній період.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновки, що причинами виникнення проблем з відтворенням та ефективним використанням трудового потенціалу сільських територій є:

- недостатній рівень фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села;
- відсутність умов для підвищення рівня продуктивної зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та підвищення рівня доходів;
- невизнання при формуванні бюджетної політики об'єктивної нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями і сферами діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, довготривалістю виробничих циклів і відповідно уповільненим оборотом капіталу;
- недостатнє стимулювання впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво;
- недостатній рівень державної підтримки підприємництва на селі, і зокрема молодіжного.

Результати оцінки сучасного стану і тенденцій розвитку трудового потенціалу в аграрній сфері економіки дають підстави для висновку про те, що вихідним концептуальним положенням у забез-

печенні подолання деградаційних процесів у його відтворенні є перехід до нової соціально-економічної політики, яка визначається тим, що держава повинна взяти на себе провідну роль і відповідальність за формування та розвиток трудового потенціалу сільських територій. Шляхом перетворення аграрною реформою відносин власності, створити потужну мотивацію праці селян. Всебічна підтримка державою ініціативи «Рідне село» дасть змогу

не тільки створити додаткові робочі місця, але й досягти більш раціональної зайнятості сільського населення, за рахунок забезпечення його роботою не тільки у літній період, але й у зимовий. І насамперед, пріоритетним завданням Уряду повинна бути підтримка сільської молодіжної спільноти, задля підвищення мотивації до повернення її у сільську місцевість та подолання негативних тенденцій у відтворенні трудового потенціалу.

Список літератури:

1. Малюк С. О. Особливості відтворення людського капіталу в агропромисловому комплексі / С. О. Малюк // Формування конкурентоспроможної національної економіки: світовий досвід та вітчизняні реалії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Херсон, 19-20 квітня 2013 р.) / за ред. д. е. н., проф. К. С. Шапошникова; Херсонський державний університет. – Херсон: «Гельветика», 2013. – С. 107-108.
2. Васильченко В. С. Управління трудовим потенціалом: навч. посібник / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб. – Київ: КНЕУ, 2005. – 403 с.
3. Ляш О. І. Економіка праці та соціально-трудова відносини: навч. посібник / О. І. Ляш, С. С. Гринкевич. – Київ: Знання, 2010. – 476 с.
4. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – Київ: «Знання», 2001. – 254 с.
5. Давидюк Т. В. Трудові ресурси, трудовий потенціал, робоча сила, людський капітал: взаємозв'язок категорій / Т. В. Давидюк // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 1 (47). – С. 32-35.
6. Долишний М. И. Качество трудового потенциала (социально-экономический аспект) / М. И. Долишний. – Киев: Наукова думка, 1986. – 229 с.
7. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики. Монографія / І. В. Гончаренко. – Львів: НАН України Інститут регіональних досліджень, 2009. – 370 с.
8. Розміщення продуктивних сил України: навч. посібник / за ред. С. І. Дорогунцова. – Київ: КНЕУ, 2000. – 364 с.
9. Біліченко О.О. Моніторинг зарубіжного досвіду державного регулювання розвитку сільської молоді / О. О. Біліченко // Науково-виробничий журнал Бізнес-Навігатор. – 2012. – № 2 (28). – С. 218-223.
10. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – Ст. 2715.
11. Про Основні засади розвитку соціальної сфери села: Указ Президента України від 20.12.2000 р. № 1356/2000 // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 13.
12. Миколаївщина у цифрах 2012: Статистичний збірник. / За ред. П. Ф. Зацаринського. – Миколаїв, 2013. – 214 с.
13. Експрес-випуск Головного управління статистики у Миколаївській області від 15.08.2013 року № 682.
14. Експрес-випуск Головного управління статистики у Миколаївській області від 15.08.2013 року № 683.

Малюк С. А.

Николаевский институт права
Национального университета «Одесская юридическая академия»

РОЛЬ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛА В СТАБІЛЬНОМУ РАЗВИТТІ СЕЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Резюме

Исследованы концептуальные основы восстановления, развития и направлений повышения эффективности использования трудового потенциала сельских территорий. Проанализировано современное положение и тенденции демографической ситуации в селах. Обоснована необходимость придания приоритетного значения привлечению молодежи в сельскую местность.

Ключевые слова: трудовой потенциал, восстановление трудового потенциала, человеческий капитал, демографическая ситуация, сельская молодежь, сельские территории.

Malyuk S. O.

The Nikolaev law institute
of the National university «Odessa law academy»

ROLE OF LABOUR POTENTIAL IN THE SETTLED DEVELOPMENT RURAL AREAS

Summary

It was investigated the conceptual principles of restoration, development and the ways to increase the efficiency of the use of labour potential of rural areas. It was analysed the condition and tendencies of demographic situation in villages. It was proved the necessity of granting the priority value to involve youth to the rural areas.

Key words: labour potential, restoration of the labour potential, human capital, demographic situation, rural youth, rural areas.